

ӘОЖ 81.2 (574)

ҒТАХР 16.21.07

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.2.81.012>

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МОНОЛИНГВ ЖӘНЕ БИЛИНГВ БАЛАЛАРДЫҢ УӘЖДЕЛГЕН ҚАЗАҚ ЛЕКСИКАСЫН ТҮСІНУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Жумагулова Ө.А.¹, *Глеубердина Г.Т.², Темирова Ж.Г.³, Каирбекова И.С.⁴

^{1, *2,3,4} Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

Көкшетау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада лексикалық уәждеме теориясы аясында балалардың сөйлеу тілін психоллингвистикалық эксперименттік зерттеу тәжірибесі сипатталады. Қазақстанның солтүстік өңірінде тұратын 5 жастан 10 жас аралығындағы қазақ монолингв және қазақ-орыс билингв балалардың қазақ тілінің уәждемеленген лексикасын түсіну стратегиялары басты назарға алынды.

Жұмыстың өзектілігі сөздің дыбыстық формасы мен оның мағынасы арасындағы байланысты орнату қабілеті ретінде түсінілетін балалардың уәждемелік рефлексиясын зерттеу қажеттілігімен анықталады. Балалардың бұл қабілеті лингвокогнитивті ойлау, танымдық белсенділік, коммуникативтік құзыреттілікті және оқу іс-әрекетінің сәттілігін дамытудың маңызды факторы ретінде қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – психоллингвистикалық эксперимент деректері негізінде қазақ тілінің лексикалық бірліктерін түсіну стратегияларын анықтау және сипаттау, сондай-ақ балалардың жас ерекшеліктерін және олардың монолингв немесе билингв (қазақ/қазақ және орыс тілдері) тілдік тәжірибесінің сипатын ескере отырып, осы стратегияларды қолданылуына салыстырмалы талдау.

Зерттеу сұрақтары моно- және билингвалды респонденттердің қазақ тілінің лексикалық бірліктерін түсіну стратегиясын анықтау; стратегияларды сипаттау; балалардың жас ерекшелігіне және тілдік тәжірибесінің сипатына қарай қолданатын стратегияларын саралау; стратегияларға салыстырмалы-статистикалық талдау жасау.

Зерттеудің эмпирикалық қоры ретінде сөздің уәжділігін танытатын 893 баланың вербалды реакциялары болып табылатын метасөйленімдері алынды. Жұмыста психоллингвистикалық, сипаттамалық, статистикалық және салыстырмалы-уәждемелік әдістер кешені қолданылды.

Талдау нәтижесінде балалардың сөйлеу тіліндегі уәждемеленген сөздерді қабылдау, түсіндіру және семантикалық қайта құру ерекшеліктерін көрсететін 12 стратегиясы анықталды және сипатталды. Монолингв мен билингв респонденттердің стратегияларды іске асырудың жалпы заңдылықтары да, өзіндік ерекшеліктері де анықталды.

Жалпылық 5-6, 7-8 және 9-10 жастағы балалардағы уәждемелік рефлексиясының жас динамикасында көрінеді, бұл тілдік бағдарлау стратегияларының жиілігінің өсуімен расталады.

Анықталған айырмашылықтар монолингв балалардың жалғыз дұрыс интерпретацияға бағытталған өнімді және вариативті жауаптарды жиі қолданатынын көрсетеді, ал билингвтер әртүрлі стратегияларға жүгінеді, көбінесе сөздің ішкі формасын түрлі сегменттері арқылы түсінеді, екі тілдің элементтерін салыстырады және окказионалдық мағыналарды қалыптастырады. Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңызы – психоллингвистикалық экспериментте қол жеткізген нәтижелер балалардың сөйлеу тілінің дамуы туралы түсініктерді кеңейтеді және моно-және билингвалды ортада қазақ тілін оқытудың ғылыми зерттеулері мен практикасында пайдаланылу мүмкіндігін туғызады.

Тірек сөздер: балалар метасөйленімдері, уәждемелік рефлексия, сөзді түсіну стратегиясы, монолингв, билингв, қазақ тілі, тілдік ерекшелік, респондент

Кіріспе

Қазақстандағы тілдік ахуал мемлекеттік тіл саясатына да, халықтың көп этникалық құрамына да байланысты тұрақты көптілділікпен сипатталады. Қазақ тілі мемлекеттік тіл қызметін атқарады және қолдану аясын дәйекті түрде кеңейтеді, орыс тілі этносаралық қарым-қатынас тілінің мәртебесін сақтайды және әлеуметтік, кәсіптік, білім беру коммуникациясында кеңінен қолданылады.

Ағылшын тілі халықаралық, академиялық және кәсіби өзара әрекеттесуге бағытталады және қоғамда маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, еліміздің тілдік кеңістігінде отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынаста, мәдени өмірде, этномәдени бірлестіктерде және ішінара білім беру жүйесінде сақталатын Қазақстанда тұратын этностардың (өзбек, ұйғыр, украин, татар, неміс, корей және т.б.) тілдері қолданылады. Бұл қоғамның көп деңгейлі, көптілді моделін қалыптастырады.

Білім беру жүйесіндегі тілдік жағдай көптілділікті көрсетеді. Оқыту қазақ және орыс тілдерінде жүргізіледі, қазақ тілі макро делдал тіл ретінде танылады, өйткені оның мемлекеттік мәртебесі заңнамалық тұрғыдан бекітілген, сондай-ақ демографиялық қуаты бір этникалық топ ішінде ғана емес, этносаралық қарым-қатынасты да, жалпыұлттық қарым-қатынасты да, қамтамасыз етуімен сипатталады [1, 457]. Ағылшын тілі міндетті түрде оқытылады, ал бірқатар өңірлер мен білім беру ұйымдарында – этностардың тілдерінде іске асырылады. Мектеп пен жоғары оқу орны белсенді тілдік қарым-қатынас кеңістігі ретінде көрініс табады, онда білім алушылар екі және үштілділік, кейде одан да күрделі тілдік конфигурациясымен анықталады. Мұндай білім беру ортасы екі тілді және

көп тілді құзыреттіліктің қалыптасуына ықпал етеді және оқушылардың тілдік санасы мен танымдық стратегияларының дамуына әсер етеді.

Қазіргі қазақстандық қоғамға тән көптілділік балалардың тілдік және танымдық дамуының ерекше жағдайларын қалыптастырады. Бүгінгі таңда тілді қарапайым грамматикалық сәйкестік ретінде оңай үйренуге болатындығы, бірақ халықтың мәдениетіне, оның психологиясына еніп, оның ұлттық сипатының ерекшеліктерін түсініп, сол тілде сөйлейтін «бөтендер» арасында толыққанды қарым-қатынас пен түсіністік үшін «өзіміз» болу өте ұзақ уақыт пен еңбекті қажет ететін процесс [2, 343].

Бір немесе бірнеше тілді меңгеру баланың танымдық іс-әрекетіне, оның коммуникативтік дағдыларының даму деңгейіне және академиялық табыстылығына әсер етеді. Мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы монолингв және билингв балалардың қазақ тілін түсінуі, қабылдауы мен меңгерудегі айырмашылықтары ең алдымен лексика саласында көрініс тауып, ерекшеленеді.

Сөздердің тұлғалық-семантикалық ұқсастықтары негізде олардың арасында байланыс орнату, сондай-ақ сөздің мағынасын түсіндіру қабілеті баланың моно немесе билингвалды тілдік тәжірибесінің сипатына байланысты қалыптасады.

Бұл қабілетті уәждемелік рефлексия ұғымы арқылы қарастырған жөн, ол метатілдік ойлаудың әмбебап қасиеті ретінде түсініледі, сөйлеушінің санасын тілдік бірліктердің сыртқы тұлғасы мен ішкі мазмұнының арақатынасына бағыттайды [3]. Уәждемелік рефлексияның дамуы баланың лингвокогнитивті дамуының маңызды көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Қазіргі ғылымда балалардың сөйлеу тілі әртүрлі аспектілерде белсенді түрде зерттеледі. Зерттеулердің басым бөлігі онтогенездегі сөйлеу тілінің даму заңдылықтарына және баланың жеке тіл жүйесінің қалыптасуына арналған (Гвоздев; Ушаков; Елисеев; Доброва және т.б.). Жекеленген зерттеулер балалардың сөйлеу тіліндегі сөздерді ынталандыруға және уәждемелік рефлексияға бағытталған жұмыстарды құрайды (Гарганеев; Колясникова; Фурман). Балалардың қос тілділік мәселелеріне, кодтық ауысуларға және монолингв және билингв сөйлеу тілінің ерекшеліктеріне ерекше назар аударылады (Yoshida; Sullivan et al.; Chirsheva; Коврижкина, Московкин). Қазақстандық ғылыми ортада ерте жастағы қос тілділік, интерференция және олардың баланың зияткерлік дамуына әсері (Шаяхмет; Аманов) зерттеледі.

Бұл зерттеу жұмысы лексикалық уәж және уәждемеленген лексика құбылысын зерделейтін уәждеме теориясы негізінде жүзеге асырылады (Блинова; Юрина; Жақыпова) [4-5]. Ана тілінде сөйлейтін адам сөздің ішкі тұлғасын танып, сөздің тұлғасы мен мағынасы арасындағы байланысты түсініп, сондай-ақ сөзді тілден тыс болмыс шындығымен байланыстыруға қабілетті болса, онда лексикалық бірлікті уәждемеленген сөз ретінде тануға

негіз болады. Уәжелген сөзді түсіну уәжелген лексемалар жүйесін белсендіруді және сөздің ішкі тұлғасын қайта құруды қажет етеді.

Уәжемелік рефлексияны зерттеу уәжелген сөздерді интерпретациялауда балалардың ойлауына тән стратегияларды анықтауды талап етеді. Интерпретациялық және сөйлеу стратегияларын зерттеуге арналған әртүрлі еңбектердің болуына қарамастан [6-8], қазақстандық көптілді орта жағдайында мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың қазақ тілінің уәжді лексикасын түсіну стратегияларының проблемасы осы уақытқа дейін зерттелмегендігі анықталды.

Осы зерттеудің мақсаты психолингвистикалық эксперимент деректері негізінде моно және билингв балалардың қазақ тілінің лексикалық бірліктерін түсіну стратегияларын анықтау және сипаттау, сондай-ақ жас ерекшеліктері мен қазақ және орыс тілдерін меңгерудегі тілдік тәжірибесінің сипатын ескере отырып, осы стратегияларды салыстырмалы талдау болып табылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің жетекші әдісі ретінде *metalinguistic awareness* – балалардың метатілдік саналық деңгейі мен ерекшелігін анықтауға бағытталған психолингвистикалық экспериментті таңдалды. Экспериментті жүргізу тәртібі сөз, оның тұлғасы мен мағынасы туралы пікірлері, баланың тілді рефлексия нысаны ретінде түсіну қабілетін көрсететін балалардың метасөйленімдерін жинау және талдауға бағытталған. Метасөйленімдерде сөздің дыбыстық жағы мен мағынасының арақатынасын түсінуі, оның ішкі тұлғасын қайта құру, сондай-ақ лексикалық семантиканы түсіндірудің когнитивті-лингвистикалық тәсілдері көрініс табады.

Metalinguistic awareness қазіргі психо-және әлеуметтік лингвистикада субъектінің тілді, оның бірліктері мен құрылымдарын саналы түрде рефлексиялау, тікелей коммуникативті тапсырмадан тыс тілдік формалармен жұмыс істеу және тілдің өзін түсіндіру үшін тілді пайдалану қабілеті ретінде түсініледі [9].

Балалық шақта бұл қабілет сөздердің мағынасын түсіндіруге, лексикалық бірліктер арасында тұлғалық-семантикалық байланыстарды орнатуға, сондай-ақ өзіндік, соның ішінде окказионалды интерпретацияларды қалыптастыруға тырысады. *Metalinguistic awareness* екі тілді даму жағдайында ерекше маңызды болады, өйткені ол екі тілдік жүйенің өзара әрекеттесуі және тәжірибені санаттаудың әртүрлі тәсілдері аясында қалыптасады.

Ресейлік зерттеушілер балалардың сөйлеу тіліне қатысты «метатілдік әрекет» және «метатілдік рефлексия» терминдерін әртүрлі деңгейдегі саналы тіл, сондай-ақ тіл туралы имлицитті немесе эксплицитті пайымдауда жиі қолданады.

Мысалы, «Дети о языке» жинағының авторлары [10] «метатілдік әрекет» ұғымын былайша анықтайды: «...тілді зерттеу объектісі ретінде тілдік кодқа тікелей бағытталған, әртүрлі деңгейдегі кез-келген іс-әрекет. Тілдік деректерді жасырын білуден бастап баланың тіл туралы егжей-тегжейлі пайымдауына дейін метатілдік тәртіп құбылысының тұтас желісі бар» [10, 3].

Осы зерттеудегі психолингвистикалық эксперимент монолингв және билингв балалардың метатілдік зейінінің көріністеріндегі айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтауға бағытталған салыстырмалы әдіспен, лексиканы компоненттік талдау әдісімен, сондай-ақ деректерді сандық және статистикалық өңдеу әдістерімен біріктірілді. Бұл әдістерді кешенді қолдану уәжделген лексиканы түсіну стратегияларын балалардың сөйлеуіндегі *metalinguistic awareness* көрінісі ретінде сипаттауға және олардың жас және тілдік шарттылығын анықтауға мүмкіндік берді.

Экспериментке Қазақстанның солтүстік өңірінің Ақмола облысының қалаларында тұратын мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалар қатысты. Балалардың қазақ тілінің лексикалық бірліктерін түсінудің ерекшеліктерін және метатілдік сананың қалыптасу деңгейін көрсететін метасөйленімдері зерттеу материалы болып табылады.

Жас ерекшеліктеріне байланысты респонденттер үш топқа бөлінді: 5-6 жас, 7-8 жас және 9-10 жас аралығындағы балалар. Қатысушылардың тілдік тәжірибесін ескере отырып, әрқайсысында 36 респонденттен тұратын екі негізгі топ құрылды. Бірінші топ қазақ тілі қарым-қатынас жасау мен оқытудың бірден-бір тілі болғандықтан қазақ тілді монолингв балалардан құрастырылды; бұл топ шартты түрде қазақ тілді монолингв респонденттер (ҚМР) ретінде белгіленеді. Екінші топқа функционалдық жағынан басым қазақ тілі негізгі, ал орыс тілі – екінші, аз игерілген тіл ретінде жұмсалатын қазақ – орыс билингвалары кірді; бұл топ қазақ-орыс билингв респонденттер (ҚБР) ретінде белгіленеді.

Қатысушыларды мұндай тәртіпте топтастыру балалардың жас динамикасын да, монолингвальді және билингвальді даму ерекшеліктерін де ескере отырып, *metalinguistic awareness* көріністерін және қазақ тілінің уәжделмелі лексикасын түсіну стратегияларын салыстырмалы талдауға мүмкіндік берді.

Балалардың метасөйленімдері зерттеудің эмпирикалық материалы болып табылады.

Балаларға түсіндіру үшін зат есім, сын есім және етістіктер (мысалы, көбікше, Алтынтау, Бурабай, бешбармақ, аюқұлақ, дәмді, ашушаң, дымкыл, ақылды, майлы, бақытты, жүз, тоқсан, биле, көзде, лапылда, жарқыра т.б.) және тіркестер (ана тілі, лүпіл басу, сурет салу) тұратын уәжделген тілдік бірліктер ұсынылды. Стимул сөздер барлығы 90 тілдік бірлікті қамтиды, әр жас тобына – 30 тілдік бірлік ұсынылды. Бір жастағы монолингв пен

биллинг балаларға ортақ сөздер берілді. Эксперимент әңгімелесу (сұхбат) түрінде жүргізілді, оның барысында респондентке «Қалай ойлайсыз, неге күнбағыс деп аталады?» деген сұрақ қойылады.

Эксперимент жүргізу тәртібі ата-аналардан ақпараттандырылған келісім алу және баланың аты-жөні, жасы, тұрғылықты жері, бір немесе екі тілді меңгеруі, сондай-ақ оның ұсынылған сөздерге реакциясы жазылған әрбір респондент үшін бақылау парағын толтыруды қамтыды.

Талқылау мен нәтижелер

Зерттеу барысында балалардың қазақ тілінің уәждеделген лексикасы туралы түсінігін, соның ішінде «білмеймін» деген де жауаптары тіркелген 893 метасөйленім жиналды. Осының негізінде уәждеделген лексиканы түсіну стратегияларын талдау үшін мәліметтер базасы құрылды.

Талдау барысында монолингв және биллинг балалардың қазақ тілінің уәждеделген лексикасын түсіну стратегиясының 12 түрі анықталды. Бұл стратегиялар балалардың сөздің дыбыстық жағы мен мағынасының арасындағы байланысын түсінуі, тіл мен әлем туралы білімді пайдалануын, сонымен қатар сөздің ішкі тұлғасын саралаудағы шығармашылық көзқарасын байқауға мүмкіндік береді. Анықталған стратегияларды талдауда оларды екі негізгі топқа бөлуге мүмкіндік берді:

Тілдік қолдауға негізделген жауаптар – тілді білу және тіл туралы білімді қолдану, сөздің тұлғасы мен мағынасының байланысын түсінуі. Бала сөздің таныс сегменттерін бөліп көрсетеді, оларды өзінің сөздік қорындағы басқа бірліктерімен байланыстырады және сөздің мағынасын түсіндіреді (мысалы: «күн сияқты сары», «күнді бағып отырады», «күнмен бірге жылжып отырады»).

Когнитивті қолдауға негізделген жауаптар – әлем туралы білімге, жеке тәжірибеге және бақылауларға негізделген жауаптар (мысалы: «күнбағыстан май аламыз», «күнбағыстан шемішке аламыз»).

Осылайша, тілдік бағыттың 8 стратегиясы және когнитивті бағыттың 4 стратегиясы анықталды.

Монолингв және биллинг балалар арасындағы стратегияларды салыстырмалы талдау жалпы және нақты заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Жалпы ерекшеліктері: жасына қарай барлық топтағы балалардың уәждемелік рефлексиясының деңгейі жоғарылайды, сөйлеу дағдылары жетілдіріледі және сөйлеудің лексикалық-грамматикалық жағы қалыптасады. Даму мағыналы сөзді лексикалық уәжбен байланыстыру және толық немесе ішінара түсіндіру қабілетін қамтамасыз ететін тілдік стратегияларды (1, 2, 3) іске асыру арқылы көрінеді.

Топтар арасындағы айырмашылықтар:

Монолингв балалар өнімді метасөйленімдерді көбірек береді, көбінесе

тілдік стратегиялардың басым болуымен көрінетін жалғыз дұрыс жауапқа назар аударады.

Билингв балалар сөздің ішкі тұлғасын қайта құруда қателіктер жібереді, дегенмен сөздің бейнелі мағынасын уәждеуші түсініктер негізінде интерпретациялау, түсіндіретін сөздің сегменттерінің бірін өзектендіру, өмірлік тәжірибесін қолдану стратегияларына жүгінеді, лингвистикалық шығармашылық ойлауды көрсетеді, окказионал мағыналарды қалыптастырады, екі тілдің элементтерін араластырады және сөздің жеке сегменттеріне баса назар аударады.

Салыстырмалы-уәждемелік талдау қазақ лексикасын түсінуде ең жиі қолданылатын стратегиялар ретінде түсіндіретін сөздің лексикалық мағынасын толық түсіндіру және түсіну нысанын анықтау лексикалық уәжбен байланысты стратегия, сөздің мағынасын түсіндірмей сөздің лексикалық уәжімен байланыстыру стратегиясы, түсіндіретін сөздің сегменттерінің бірін өзектендіру стратегиясы сияқты тілдік стратегиялар және өміріндегі тәжірибесін қолдану стратегиясы, мәнмәтіндеу стратегиясы сияқты когнитивтік стратегияны көрсетті, бұл барлық жастағы, топтардағы балалардың метатілдік рефлексиясының жетекші тетіктерін ерекшеледі.

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің зерттеушілері А.Д.Жакупова, О.А.Анищенко, Ж.Г.Темирова бұған дейін Солтүстік Қазақстанның монолингв және билингв балаларының уәждемеленген орыс лексикасын түсіну стратегияларын зерделеумен айналысқан. Осы мақаланың аясында зерттеу нысаны қазақ тілінің уәждемеленген лексикасы, ал тиісінше, қазақ тілді монолингв және қазақ-орыс билингв балалардың оны түсіну стратегиясы зерттеу пәні болып табылады. Әріптестеріміздің пікірін негізге ала отырып, біз стратегияны сөздің ішкі тұлғасын оның компоненттерімен – уәждемелік тұлға және уәждемелік мағынасы арқылы түсіну жолын білдіретін ойлау операцияларының жиынтығы деп түсінеміз.

Психоллингвистикалық эксперимент нәтижелері көрсеткендей, қазақ тілді респонденттердің метасөйленімдерінде анықталған стратегиялардың ең жиі қолданылатын түрлері қазақ тілді және қазақ-орыс билингв респонденттер тобының метатілдік санасына да тән екені анықталды.

Нақты тілдік бағыттағы стратегиялар:

1. Түсіндіретін сөздің лексикалық мағынасын толық түсіндіру және түсіну нысанын анықтау лексикалық уәжбен байланысы негізінде іске асырылады.

Мысалы, ҚАРАҚАТ сөзін түсіндіруде (5-6 жас) респонденттер ҚАРА сөзімен байланыстырып, өсімдік атауын зерделейді: «*қара түсті өсімдік*» (монолингв), «*жидедегі қара түсті*» (билингв); МАЙШАМ сөзін түсіндіруде 5-6 жастағы респонденттер МАЙ және ШАМ сөздерімен байланысты зерделейді: «*май мен шамға байланысты*» (монолингв), «*майдан жасалған шам*» (билингв);

АҚҚУ сөзін 7-8 жастағылар АҚ, ҚҰС (ҚУ) сөздерімен байланысты түсіндіреді: «*ақ түсті құс болғандықтан*» (монолингв), «*түсі ақ құс*» (билингв);

АЛТЫНТАУ сөзін 9-10 жастағылар АЛТЫН, ТАУ сөздерімен анықтайды: «*алтын шығатын тау*» (монолингв), «*алтыны бар тау*» (билингв);

2. Түсіндірілетін сөзді лексикалық уәжбен байланыстыра қарастыру және түсіну нысанын анықтамай сөздің мағынасын жартылай түсіндіру. Мысалы, БҮЛДІРГЕН сөзін түсіндіруде (5-6 жас) репонденттер БҮЛДІРУ сөзімен байланыстырып зерделейді: «*киімді бүлдіреді*» (монолингв), «*қолды бүлдіреді*» (билингв);

МҰРТТЫ сөзін 7-8 жастағылар МҰРТ сөздерімен анықтайды: «*мұрты бар*» (монолингв), «*мұрт болады*» (билингв);

АЛАКӨЗ сөзін 9-10 жастағылар АЛА, КӨЗ сөздерімен анықтайды: «*көзі алайып тұрады*» (монолингв), «*құстың көзі ала*» (билингв);

3. Сөздің мағынасын түсіндірмей сөздің лексикалық уәжімен байланыстыру. Мысалы, ОЙНА сөзін түсіндіруде (5-6 жас) репонденттер ОЙЫН сөзімен анықтайды: «*ойын деген сөзбен байланысты*» (монолингв), «*ойын болғасын*» (билингв);

ЖЕЛІМДЕУ сөзін 7-8 жастағылар ЖЕЛІМ сөзімен анықтайды: «*желіммен байланысты*» (монолингв), «*желім сөзіне қатысты*» (билингв);

ДӘМДІ сөзін 9-10 жастағылар ДӘМ сөздерімен анықтайды: «*дәммен байланысты*» (монолингв), «*дәм сөзімен байланысты шығар*» (билингв);

4. Сөздің бейнелі мағынасын уәждеуші түсініктер негізінде интерпретациялау. Мысалы, ТАУДАЙ сөзін түсіндіруде (5-6 жас) репонденттер: «*тау сияқты үлкен адам*» (монолингв), «*таудай үлкен адам*», «*тау сияқты биік*» (билингв);

КҮНБАҒЫС сөзін 7-8 жастағылар: «*күн сияқты сары*» (монолингв), «*күн секілді сары болғасын шығар*» (билингв);

АЮҚҰЛАҚ сөзін 9-10 жастағылар: «*аюдың құлағына ұқсайтын өсімдік*», «*аю сияқты үлкен*» (монолингв), «*сары түсті гүлдері аюға ұқсайды*», «*аюдың құлағына ұқсайтын өсімдік шығар*», «*жасыл құлаққа ұқсайды*» (билингв);

5. Түсіндірілетін сөздің сегменттерінің бірін өзектендіру. Мысалы, АЯЗ АТА сөзін түсіндіруде (5-6 жас) репонденттер АТА сегментін ғана таниды: «*қыста келетін ата болған соң*», «*жаңа жылда келетін ата*» (монолингв), «*ата балаларға ойыншық береді*» (билингв);

АСТАУ сөзін 7-8 жастағылар АС сегментін ғана таниды: «*ас салатын ыдыс болғандықтан*» (монолингв), «*ас салатын ыдыс*» (билингв);

АНА ТІЛІ сөзін 9-10 жастағылар: «*мемлекеттік тіл*», «*қасиетті тіл*» «*сөздерді анам үйретеді*» (монолингв), «*туған жерімнің тілі*» (билингв);

6. Түсіндіретін сөзді түрлі формаларымен байланысы негізінде анықтау. Мысалы, САНА сөзін түсіндіруде (5-6 жас) репонденттер:

«санды санау керек» (монолингв), «санды санау үшін саусақпен санаймыз» (билингв);

АҚЫЛДАС сөзін 7-8 жастағылар құранды күрделі етістік ретінде таниды: «*атасы немересіне ақыл айтады*» (монолингв), «*ата ақыл айтады*» (билингв), сондай-ақ монолингвалар етістіктің формасын өзгертіп қолданады: «*бір жұмысты істерде ақылдасады*», «*үлкендер ақылдасады*».

СУРЕТ САЛУ сөзін 9-10 жастағылар: «*бос уақытта сурет саламыз*» (монолингв), «*көңіл-күй болмағанда сурет саламын*» (билингв);

7. Уәжделген сөзді бірдей дыбысталатын басқа тілдің лексикалық бірлігімен түсіндіру. Мысалы, ДЫМҚЫЛ сөзін түсіндіруде 9-10 жастағы билингвалар «*дым тұманға ұқсайды*» деп «дым» сегментін орыс тіліндегі түгін сөзімен байланысты түсіндіреді, бұл стратегияны қолдану – 3 □.

8. Бейнесіз сөздің ішкі тұлғасын «ойнату» арқылы лексикалық бірліктің окказионалдық мағынасын жасай отырып бейнелі түсіну. Мысалы, БАУЫРСАҚ сөзін түсіндіруде (5-6 жас) респонденттер: «*бауырдай тәтті болады*» (монолингв), «*бауырлардай ыстық болады*» (билингв);

КҮРКЕТАУЫҚ сөзін 7-8 жастағылар: «*күркеде жүретін құс*» (монолингв), «*күркеде жүретін тауық шығар*» (билингв).

АНА ТІЛІ сөзін 9-10 жастағылар: «*бастауыш сыныпта ана тілі сабағы бар*» (монолингв);

Когнитивтік бағыттағы анықталған стратегиялар:

1. Түсіндірілетін сөзді синонимдер арқылы анықтау. Мысалы, ЕРІНШЕК сөзін 7-8 жастағылар: «*еріншек жұмыс істемейтін жалқау адам*» (монолингв), «*еріншек деген жалқау адам*» (билингв) екі топтағы балалардың метасөйленімдерінде еріншек, жалқау синонимдері қолданылады.

ОТАН сөзін 9-10 жастағылар: «*қай елде тудық, сол біздің Отанымыз*» (монолингв), «*Отан ол біздің туған жеріміз*» (билингв). Отан, туған жер деген мәндес сөздерді респонденттер қатар қолданады.

2. Сөзді сипаттамалық түсіндіру арқылы, атап айтқанда, симпрактикалық мәнмәтін, яғни баланың өміріндегі тәжірибесіне сүйене отырып анықтау; Мысалы, КЕМПІРҚОСАҚ сөзін түсіндіруде (5-6 жас) респонденттер: «*жаңбырда шығады*» (монолингв), «*бұлт арасынан шығады*» (билингв);

ҚЫЗАР сөзін 7-8 жастағылар: «*ұялу*» (монолингв), «*ұят болса қызарады*» (билингв).

БУРАБАЙ сөзін 9-10 жастағылар: «*табиғаты көркем*», «*Ақмола облысында орналасқан*» (монолингв), «*демалыс орны*» (билингв).

3. Мәнмәтіндеу – сөзді белгілі бір мәнмәтінге енгізу. Мысалы, АҚШАҚАР сөзін түсіндіруде (5-6 жас) респонденттер: «*Ақшақар Аяз атамен келеді*» (монолингв), «*Ақшақар жаңа жылда келеді*» (билингв);

ШУЛЫ сөзін 7-8 жастағылар: «*қатты дыбыс шығады*» (монолингв), «*қатты дыбыс болғандықтан*» (билингв).

БЕШБАРМАҚ сөзін 9-10 жастағылар: «бешбармақты мерекеде дайындайды» (монолингв), «қонақтар келгенде дайындайды» (билингв).

4. Ұлттық құндылық негізінде қабылдау. Мысалы, ОН ҮШ сөзін 7-8 жастағы «он үш мүшел жас» (монолингв).

АНА ТІЛІ сөзін 9-10 жастағылар: «қасиетті тіл» (монолингв), «қасиетті, жылы тіл» (билингв).Тілдік стратегиялардың нәтижесі 1 кестете көрсетілген.

Кесте 1. Уәждеделген сөздерді зерделеу стратегиялары

Р/с	Стратегия түрлері	Жас ерекшелігі	Стимул сөздердің саны: 30	☐ көрсеткіші
1		Сөздің лексикалық мағынасын толық түсіндіру және түсіну нысанын анықтау лексикалық уәжбен байланысы негізінде анықтау		
		5-6 жас	30 / 6	20 ☐
		7-8 жас	30 / 20	67 ☐
		9-10 жас	30 / 17	57 ☐
2	Тілдік стратегиялар	Сөзді лексикалық уәжбен байланыстыра қарастыру және түсіну нысанын анықтамай сөздің мағынасын жартылай түсіндіру		
		5-6 жас	30 / 5	17 ☐
		7-8 жас	30 / 3	10 ☐
		9-10 жас	30 / 4	13 ☐
3		Сөздің мағынасын түсіндірмей сөздің лексикалық уәжімен байланыстыру		
		5-6 жас	30 / 3	10 ☐
		7-8 жас	30 / 16	53 ☐
		9-10 жас	30 / 12	40 ☐
4		Сөздің бейнелі мағынасын уәждеуші түсініктер негізінде интерпретациялау		
		5-6 жас	30 / 6	20 ☐
		7-8 жас	30 / 4	13 ☐
		9-10 жас	30 / 14	47 ☐
5		Түсіндірілетін сөздің сегменттерінің бірін өзектендіру		
		5-6 жас	30 / 25	83 ☐
		7-8 жас	30 / 22	73 ☐
		9-10 жас	30 / 15	50 ☐
6		Түсіндіретін сөзді түрлі формаларымен байланысы негізінде анықтау		
		5-6 жас	30 / 9	30 ☐
		7-8 жас	30 / 7	23 ☐
		9-10 жас	30 / 6	20 ☐
7		Уәждеделген сөзді бірдей дыбысталатын басқа тілдің лексикалық бірлігімен түсіндіру		
		5-6 жас	30 / 0	0 ☐
		7-8 жас	30 / 0	0 ☐
		9-10 жас	30 / 1	0,3 ☐
8		Бейнесіз сөздің ішкі тұлғасын «ойнату» арқылы лексикалық бірліктің окказионалдық мағынасын жасай отырып бейнелі түсіну		
		5-6 жас	30 / 4	13 ☐
		7-8 жас	30 / 2	7 ☐
		9-10 жас	30 / 5	17 ☐

Солтүстік Қазақстандағы монолингв және билингв балалардың ...

9		Когнитивтік стратегиялар	Синонимдерді қолдану стратегиясы		
			5-6 жас	30 / 0	0 ☐
			7-8 жас	30 / 8	27 ☐
			9-10 жас	30 / 2	6 ☐
10			Өмірлік тәжірибесін қолдану стратегиясы		
			5-6 жас	30 / 28	93 ☐
			7-8 жас	30 / 29	97 ☐
			9-10 жас	30 / 30	100 ☐
11			Мәнмәтіндеу стратегиясы		
			5-6 жас	30 / 25	83 ☐
			7-8 жас	30 / 27	90 ☐
			9-10 жас	30 / 28	93 ☐
12			Ұлттық құндылық стратегиясы		
			5-6 жас	30 / 0	0 ☐
			7-8 жас	30 / 3	10 ☐
			9-10 жас	30 / 4	13 ☐

Бұл стратегиялар монолингв және билингв балалардың метасөйленімдерінен байқалады, дегенмен сөздің ішкі тұлғасын толық түсіну монолингв балаларға тән болса, ал билингв респонденттерге сөздің ішкі тұлғасын жартылай түсініп, сөзді лексикалық уәжбен байланыстыра қарастыру тән екендігін байқаймыз:

1. Қазақ тілді монолингв және қазақ-орыс билингв тобындағы балалар когнитивтік стратегияларды жиі қолданады. Оның ішінде өмірлік тәжірибесін қолдану және мәнмәтіндеу арқылы түсіндіру стратегиясына жүгінеді. Бұл стратегия екі топтағы респонденттер арасында әмбебап сипатымен ерекшеленді.

2. Қазақ тілі негізгі және бірінші тіл ретіндегі балалар сөзді түсіндіруде ұлттық құндылық негізінде қабылдау ерекшелігінің басымдылығы анықталды.

3. Сөздің ішкі тұлғасын ашуда сөз мағынасының ауысу жолдарына да назар аударатыны анықталды: Бүлдірген – «*киімді бүлдіреді*» (монолингв), «*қолды бүлдіреді*» (билингв) метонимия, зат пен оның мазмұны арасындағы шектестік, АҚСАҚАЛ – «*үлкен кісі*» (монолингв), «*қазақша ата*» (билингв) бүтіннің орнына бөлшекті қолдану; АЛТЫНТАУ – «*алтын секілді топырағы сары*» (монолингв) сыртқы ұқсастығы негізіндегі метафора, «*таудан қымбат нәрселерді іздейді*» (билингв), ЖҮЗ – «*бір ғасыр*» (билингв) ұғым ұқсастығы негізіндегі метафора;

4. Ұсынылған сөздерді омонимдер негізінде түсіндіру анықталды: АНА ТІЛІ – «*бастауыш сыныпта ана тілі сабағы бар*» (монолингв), ТОҚСАН – «*мектепте тоқсан мерзімге қатысты қолданылады*» (билингв);

5. Шектеулі лексика негізінде түсіндіру ерекшелігі де көрініс табады: МҰЗДАЙ – «*тоңғанда мұздаймыз*» (монолингв). Мұздау сөзі аймақтық ерекшелік ретінде «тоңу» деген ұғымда жұмсалады.

6. Ұсынылған сөзді фразеологизм негізінде түсіндіру: ЖҮЗ – «*жүз жаса деп тілек айтады*» (билингв).

7. Аналогия негізінде анықтау: БЕШБАРМАҚ – «*бес түрлі тағамнан жасалған*» (Наурыз көже).

Қорытынды

Осы зерттеу аясында Солтүстік Қазақстан өңіріндегі 5-10 жас арасындағы балалармен өткізілген психолингвистикалық эксперимент төмендегідей нәтижелерді көрсетті:

- біріншіден, респонденттердің сөздің ішкі тұлғасын түсінуде 12 түрлі стратегияны қолданатыны анықталды, соның ішінде 8 тілдік стратегия (сөздің лексикалық мағынасын толық түсіндіру және түсіну нысанын лексикалық уәжбен байланысы негізінде анықтау, сөзді лексикалық уәжбен байланыстыра қарастыру және түсіну нысанын анықтамай сөздің мағынасын жартылай түсіндіру, сөздің мағынасын түсіндірмей сөздің лексикалық уәжімен байланыстыру, сөздің бейнелі мағынасын уәждеуші түсініктер негізінде интерпретациялау, түсіндірілетін сөздің сегменттерінің бірін өзектендіру, түсіндіретін сөзді түрлі формаларымен байланысы негізінде анықтау, уәждеделген сөзді бірдей дыбысталатын басқа тілдің лексикалық бірлігімен түсіндіру бейнеленбеген сөздің ішкі тұлғасын «ойнату» арқылы лексикалық бірліктің окказионалдық мағынасын жасай отырып бейнелі түсіну);

- екіншіден, уәждеделген сөзді бірдей дыбысталатын басқа тілдің лексикалық бірлігімен түсіндіру стратегиясы тілдік кодты алмастыру арқылы көрініс тауып, орыс тілді респонденттер арасындағы актив стратегия ретінде танылса, қазақ тілді респонденттер арасында пассив екендігі анықталды;

- үшіншіден, тілдік стратегиялармен қатар, қазақ тілді балалардың метатілдік санасына тән 4 когнитивтік стратегия (синонимдерді қолдану, өмірлік тәжірибесін қолдану, мәнмәтіндеу, ұлттық құндылық стратегиясы) қолданылатыны метасөйленімдер негізінде дәлелденді;

- төртіншіден, ұлттық құндылық стратегиясы орыс тілді респонденттер арасында анықталмаса, ал қазақ тілді балалардың метасөйленімдерінде ерекшелік ретінде танылды;

- бесіншіден, екі топтағы балалар да когнитивтік стратегияларға басымдық береді, әмбебап стратегия ретінде өмірлік тәжірибесін қолдану, мәнмәтіндеу арқылы түсіндіру стратегиясын белсенді қолданатынын байқатты;

- алтыншыдан, монолингвтобындағы балалардың метасөйленімдерінде нақтылық басым болса, билингвтер сөзді бейнелі түрде түсіндірумен ерекшеленеді.

- жетіншіден, психолингвистикалық экспериментке тартылған

балалардың бәрі сөздің мағынасын біледі, түрлі стратегиялар негізінде түсіндіреді. Сөздің ішкі тұлғасын жас ерекшелігіне сәйкес әр түрлі таниды.

Зерттеу нәтижелері монолингв және қазақ-орыс билингв тобындағы балалардың тілдік және метатілдік рефлексияларын лексикографиялық аспектілерде зерделеуге, әр топтағы респонденттерге ұсынылған стимул сөздердің ішкі тұлғасының уәждемелік паспортын жасауға және балалар тілінің уәждемелік сөздігін құрастыруға негіз болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала 2025-2027 жылдарға арналған ҚРҒЖЖБМ гранттық қаржыландырумен жүзеге асырылып жатқан АР 26197041 «Қостілді және көптілді балалардың әлеуметтік, лингвистикалық, психоллингвистикалық, лексикографиялық аспектілердегі тілдік және метатілдік рефлексиялары» тақырыбындағы ғылыми жоба аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Utegenova A., Yergaliyeva N.U., Kuzhbanova N.Ye., Almagambetova N.A. Defining the language situation in modern Kazakhstan // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological Sciences». – 2025. – № 3 (78). – Pp. 450-462.

[2] Арынбаева Р.А., Маханова Ж.К., Дмитрюк Н.В. Формирование лингвокультурологической компетенции казахстанских учащихся в обучении русскому языку как неродному // Русистика. – 2023. – Т. 21. – №3. – С. 341-355. doi: 10.22363/2618-8163-2023-21-3-341-355

[3] Жакупова А.Д., Балмагамбетова Ж.Т. Мотивационная рефлексия – объект сопоставительной мотивологии // Вестник Карагандинского университета. Серия Филология. – 2022. – № 2 (106). – С.80-89. <http://doi.org/10.31489/2020Ph2/80-88>

[4] Блинова О.И. Мотивология и ее аспекты. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2007. – 390 с.

[5] Юрина Е.А., Жакупова А.Д. Развитие идей О.И. Блиновой в лингвистических концепциях образного строя языка и сопоставительной мотивологии // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2020. – №68. – С.170-193. <https://doi.org/10.17223/19986645/68/8>

[6] Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии как реальность речевого общения. Стилистика и прагматика. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.

[7] Колодина Н.И.Смыслопостроение в структурном понимании при рецепции художественного текста. – Тамбов: ТГТУ, 2000. – 145 с.

[8] Гридина Т.А. Потенциальная семантика детских словотворческих инноваций в свете экспериментальных данных: методика прямого толкования // Уральский филологический вестник. Психоллингвистика в образовании. – 2013. – № 4. – С. 5-18.

[9] Bialystok E. Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition. – Cambridge University Press, 2001. – 144 p.

[10] Дети о языке: метаязыковая деятельность и языковая рефлексия: Учебное пособие / С. Н. Цейтлин, М. Б. Елисеева, Т. В. Кузьмина и др. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, 2022. – 244 с.

REFERENCES

[1] Utegenova A., Yergaliyeva N.U., Kuzhbanova N.Ye., Almagambetova N.A. Defining the language situation in modern Kazakhstan // Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «PHILOLOGICAL SCIENCES». – 2025. – №3 (78). – Pp. 450-462.

[2] Arynbayeva R.A., Makhanova Z.K., Dmitryuk N.V. Forming linguistic-cultural competencies in Kazakhstani students learning Russian as a non-native language // Russian Language Studies. – 2023. – Vol. 21. – N. 3. – Pp. 341-355. doi: 10.22363/2618-8163-2023-21-3-341-355

[3] Zhakupova A.D., Balmagambetova Zh.T. Motivacionnaya refleksiya – ob’ekt sopostavitel’noj motivologii [Motivational reflection as an object of comparative motivology] // Bulletin of Karaganda University. Philology Series. – 202. – № 2 (106). – S. 80-89. <http://doi.org/10.31489/2020Ph2/80-88> [in Rus.]

[4] Blinova O.I. Motivologiya i ee aspekty [Motivology and its Aspects]. – Tomsk: Tomsk State University Press, 2007. – 390 s. [in Rus.]

[5] Yurina E.A., Zhakupova A.D. Razvitie idej O.I. Blinovoj v lingvisticheskikh koncepciyah obraznogo stroya yazyka i sopostavitel’noj motivologii [Development of O.I. Blinova’s ideas in linguistic concepts of the figurative structure of language and comparative motivology] // Bulletin of Tomsk State University. Philology. – 2020. – № 68. – S. 170–193. <https://doi.org/10.17223/19986645/68/8>[in Rus.]

[6] Issers O.S. Kommunikativnye strategii kak real’nost’ rechevogo obshcheniya. Stilistika i pragmatika [Communicative Strategies as a Reality of Speech Communication. Stylistics and Pragmatics]. – Moscow: LKI Publishing House, 2008. – 288 s. [in Rus.]

[7] Kolodina N.I. Smyslopostroenie v strukturnom ponimanii pri recepcii hudozhestvennogo teksta [Meaning Construction in Structural Understanding during the Reception of a Literary Text]. – Tambov: TSTU, 2000. – 145 s. [in Rus.]

[8] Gridina T.A. Potencial’naya semantika detskih slovotvorcheskih innovacij v svete eksperimental’nyh dannyh: metodika pryamogo tolkovaniya [Potential semantics of children’s word-formation innovations in the light of experimental data: the method of direct interpretation] // Ural Philological Bulletin. Psycholinguistics in Education. – 2013. – № 4. – S.5-18. [in Rus.]

[9] Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and

Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 144 p.

[10] *Deti o yazyke: metayazykovaya deyatel'nost' i yazykovaya refleksiya: Uchebnoe posobie* [Children about Language: Metalinguistic Activity and Language Reflection: Textbook]. S. N. Cejtin, M. B. Eliseeva, T. V. Kuz'mina i dr. – Saint Petersburg: Herzen State Pedagogical University of Russia, 2022. – 244 s. [in Rus.]

СТРАТЕГИИ ОСМЫСЛЕНИЯ МОТИВИРОВАННОЙ КАЗАХСКОЙ ЛЕКСИКИ ДЕТЬМИ-МОНОЛИНГВАМИ И ДЕТЬМИ-БИЛИНГВАМИ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Жумагулова О.А.¹, *Тлеубердина Г.Т.², Темирова Ж.Г.³, Каирбекова И.С.⁴

^{1, 2, 3, 4} Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова

Кокшетау, Казахстан

Аннотация. В статье обобщается опыт проведения психолингвистического экспериментального исследования детской речи в русле лексической теории мотивации. В центре внимания находятся стратегии осмысления мотивированной лексики казахского языка детьми в возрасте от 5 до 10 лет – монолингвами и казахско-русскими билингвами, проживающими в северном регионе Казахстана. Актуальность работы определяется потребностью в изучении мотивационной рефлексии детей, понимаемой как способность устанавливать связь между звуковой формой слова и его значением. Данная способность рассматривается как значимый фактор развития лингвокогнитивного мышления, познавательной активности, коммуникативной компетенции и успешности учебной деятельности.

Цель исследования заключается в выявлении и описании стратегий осмысления лексических единиц казахского языка на основе данных психолингвистического эксперимента, а также в сопоставительном анализе применения этих стратегий с учетом возрастных особенностей детей и характера их языкового опыта – монолингвального либо билингвального (казахский / казахский и русский языки). Эмпирическую базу исследования составили 893 детских метавысказываний, представляющих собой вербальные реакции, отражающие осознание мотивированности слова. В работе использовался комплекс методов: психолингвистический, описательный, статистический и сопоставительно-мотивологический.

В результате анализа были выделены и описаны 12 стратегий, отражающих особенности восприятия, интерпретации и смысловой реконструкции мотивированных слов в детской речи. Установлены как общие закономерности, так и специфические черты реализации стратегий у монолингвов и билингвов. Общность проявляется в возрастной динамике развития мотивационной рефлексии у детей 5–6, 7–8 и 9–10 лет, что

подтверждается ростом частотности стратегий языковой направленности. Выявленные различия показывают, что монолингвы чаще демонстрируют продуктивные и менее вариативные ответы, ориентированные на единственно корректную интерпретацию, тогда как билингвы прибегают к более разнообразным стратегиям, нередко фрагментарно осмысливают внутреннюю форму слова, сопоставляют элементы двух языков и формируют окказиональные значения. Полученные результаты расширяют представления о развитии детской речи и могут быть использованы в научных исследованиях и практике обучения казахскому языку в моно- и билингвальной среде.

Ключевые слова: детские метавысказывания, мотивационная рефлексия, стратегия осмысления слова, монолингвы, билингвы, казахский язык, языковая особенность, респондент

STRATEGIES FOR INTERPRETING MOTIVATED KAZAKH VOCABULARY BY MONOLINGUAL AND BILINGUAL CHILDREN OF NORTHERN KAZAKHSTAN

Zhumagulova O.A.¹, *Tleuberdina G.T.², Temirova Zh.G.³, Kairbekova I.S.⁴

^{1, *2,3,4} Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

Abstract. The article summarizes the experience of conducting a psycholinguistic experimental study of children's speech within the framework of the lexical theory of motivation. The focus is on strategies of interpreting motivated vocabulary of the Kazakh language by children aged 5 to 10 - monolinguals and Kazakh-Russian bilinguals living in the northern region of Kazakhstan. The relevance of the study is determined by the need to investigate children's motivational reflection, understood as the ability to establish a connection between the sound form of a word and its meaning. This ability is considered a significant factor in the development of linguocognitive thinking, cognitive activity, communicative competence, and success in learning activities.

The aim of the study is to identify and describe strategies for interpreting lexical units of the Kazakh language based on psycholinguistic experimental data, as well as to conduct a comparative analysis of the use of these strategies with regard to children's age characteristics and the nature of their language experience - monolingual or bilingual (Kazakh / Kazakh and Russian). The empirical basis of the study consisted of 893 children's meta-utterances, which are verbal reactions reflecting awareness of word motivation. A set of methods was used in the study: psycholinguistic, descriptive, statistical, and comparative-motivological.

As a result of the analysis, 12 strategies were identified and described, reflecting features of perception, interpretation, and semantic reconstruction of motivated words in children's speech. Both general patterns and specific features

of strategy implementation among monolinguals and bilinguals were established. Commonality is manifested in the age-related dynamics of the development of motivational reflection in children aged 5–6, 7–8, and 9–10, which is confirmed by an increase in the frequency of language-oriented strategies. The identified differences show that monolinguals more often demonstrate productive and less variable responses oriented toward a single correct interpretation, whereas bilinguals resort to more diverse strategies, often interpret the internal form of a word fragmentarily, compare elements of two languages, and form occasional meanings. The results obtained expand understanding of the development of children's speech and can be used in scientific research and in the practice of teaching the Kazakh language in mono- and bilingual environments.

Keywords: children's meta-utterances, motivational reflection, word interpretation strategy, monolinguals, bilinguals, Kazakh language, linguistic feature, respondent

Мақала түсті / Статья поступила / Received: 12.03.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.06.2026.

Авторлар туралы мәлімет:

Жумагулова Омиргуль Акановна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан, e-mail: j_omirgul_a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5354-2626>

Тлеубердина Гульден Тоқатовна – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің ғалым хатшысы, Көкшетау, Қазақстан, e-mail: guldentleuberdina@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0574-643X>

Темирова Жанна Германовна – PhD, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан, e-mail: temirova.zh@mail, <https://orcid.org/0000-0002-5294-9846>

Каирбекова Ибагуль Сулейменовна – филология магистрі, лектор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің ғалым хатшысы Көкшетау, Қазақстан, e-mail: Kairbekova_1966@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7883-078X>

Сведения об авторах:

Жумагулова Омиргуль Акановна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: j_omirgul_a@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5354-2626

Тлеубердина Гульден Тоқатовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, ученый секретарь Кокшетауского

Жумагулова Ө.А., Тлеубердина Г.Т., Темирова Ж.Г., Каирбекова И.С

университета имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: guldentleuberdina@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-0574-643X

Темирова Жанна Германовна – PhD, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: temirova.zh@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5294-9846

Каирбекова Ибагуль Сулейменовна – магистр филологии, лектор, ученый секретарь Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан, e-mail: Kairbekova_1966@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7883-078X

Information about the authors:

Zhumagulova Omirgul Akanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: j_omirgul_a@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5354-2626

Tleuberdina Gulden Tokatovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Academic Secretary of Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: guldentleuberdina@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-0574-643X

Temirova Zhanna Germanovna – PhD, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: temirova.zh@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5294-9846

Kairbekova Ibagul Suleimenovna – Master of Philology, Lecturer, Academic Secretary of Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: Kairbekova_1966@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7883-078X